

Udeleženci simpozija ob začetku prvega panela konference Dediščina na obrobju v Atriju ZRC SAZU (foto: Maja Topole, 29. 11. 2023).

DEDIŠČINA NA OBROBJIH? SREDNJE- IN VZHODNOEVROPSKE PERSPEKTIVE ZRC SAZU, Ljubljana, 29.–30. november 2023

V prostorih ZRC SAZU v Ljubljani je 29. in 30. novembra 2023 potekala 1. mednarodna konferenca srednje- in vzhodnoevropskega odseka (Central and Eastern European Chapter) Združenja za kritično preučevanje dediščine (Association of Critical Heritage Studies) z naslovom Dediščina na obrobjih?: Srednje- in vzhodnoevropske perspektive. Dogodek je večdisciplinarna raziskovalna skupina Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega, ki deluje na ZRC SAZU, organizirala v sodelovanju z Inštitutom za etnologijo češke Akademije znanosti. Konferenca se je osredinjala na skupne tematike vzhodno- in srednjeevropskega preučevanja dediščine: obrobnost nasproti središčnosti, težavna dediščina svetovnih vojn, zgodovina izseljevanja, preseljevanja in pregona med drugo svetovno vojno in po njej, konstrukcije, imaginacije in spremembe državnih meja ter raznovrstne in nacionalno oz. lokalno specifične

zapuščine socializma in postsocializma. Ob dveh ključnih govornih je na konferenci svoje raziskovalno delo predstavilo 26 raziskovalk in raziskovalcev ter štiri udeležence in udeleženci okrogle mize na temo dediščinjenja psihiatričnih institucij; okrogla miza je sledila ogledu dokumentarnega filma z naslovom Muzej norosti.

Prvi dan konference sta zbrane nagovorili Mimi Urbanc, namestnica direktorja ZRC SAZU, in Špela Ledinek Lozej, vodja raziskovalne skupine Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega, in v ospredje postavili zgodovino in pomen sodelovanja med inštitucijami. Kot ključna govornica sta predavala David C. Harvey z Univerze Aarhus na Danskem, ki je prispevek pripravil v sodelovanju z Alijem Mozaffarijem z Univerze Deakin v Avstraliji, ter Alessandro Testa s Karlove univerze v Pragi. Z obravnavo različnih etnografskih primerov sta govornica ilustrirala večglasnost

* Eva Fekonja, mag. socialne in kulturne antropologije, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut; eva.fekonja@zrc-sazu.si.

(in pogosto disonantnost) ter heterogenost dediščinskih akterjev ter vsakokratno vpetost dediščinskih procesov v širše družbene, ekonomske in politične kontekste. David C. Harvey¹ je v predavanju z naslovom Meje premoščujoča dediščina: Definiranje agende (Borderstraddling Heritage: Defining an Agenda) na primeru Hiše evropske zgodovine in predloga skupine Norvežanov, da bi Republiki Finski ob stoletnici osamosvojitve podarili vrh Hålditsöhhka, dediščinske procese opredelil kot dinamičen proces pogajanj med različnimi družbeno-ekonomskimi akterji in pozicijami, katerih rezultat je vedno tudi izpuščanje ali utišanje določenih vsebin (na primer evropske imperialne in kolonialne zgodovine) in glasov (na primer staroselskega ljudstva Samijev). Z uvedbo koncepta ‚dediščinsko-mejnega kompleksa‘ (angl. *heritage-border complex*) je poudaril vzajemno konstitutivnost dediščine in meja ter predlagal usmeritev, ki namesto iz konceptualnega okvira nacionalnih držav izhaja iz mejnih praks. Alessandro Testa je v predavanju z naslovom Kulturna dediščina v nekdanjih socialističnih državah: Heterogene ideje o naključni etnografiji, zamišljeni obrobnosti in še bolj nenavadnih rečeh na tej strani Evrope (Cultural heritage in once-socialist countries: Heterogeneous ideas on serendipitous ethnography, imagined marginality, and even stranger things on this side of Europe) govoril o kompleksnih razmerjih in hierarhijah med različnimi akterji na področju dediščinjenja, tj. strokovnjaki, birokrati, amaterskimi etnografi, skupnostmi in mednarodnimi organizacijami.

Zvrstilo se je sedem panelov, ki so z različnih vidikov obravnavali vprašanja dediščine in dediščinjenja v postsocialističnih državah. Prvi in drugi panel sta se osredinjala na ponovna zamišljanja materialne dediščine (Re-imagining material heritage). Raziskovalke in raziskovalci so s svojimi prispevki nakazali vprašljivo uporabnost v diskurzu dediščinskih študij pogosto uporabljenih dualnosti, kot so kulturno – naravno ter od spodaj navzgor – od zgoraj navzdol. Olga Nešporová in László Mód sta obravnavala primere, v katerih je konstrukcija skupne dediščine del procesa presejanja zgodovinskih antagonizmov med nekdanjimi vojnimi nasprotniki. Gábor Oláh je koncept krajine v madžarskem jeziku predstavil v procesu oblikovanja urbane dediščine ter s pomočjo zgodovinskega pregleda uporab in odnosov do krajine pokazal na njeno vlogo pri vzpostavljanju kontinuitete med preteklostjo in sedanjostjo. Konceptualno neločljivost naravnih in kulturnih elementov dediščine sta ilustrirala Miha Kozorog in Jernej Gregorač. V prispevkih sta se osredotočila na pomen in vlogo meja, bodisi državne (Kozorog) bodisi meje med oblegano Ljubljano in njenim ruralnim zaledjem med drugo svetovno vojno (Gregorač). O spremembah v družbenih vlogah in pomenih arhitekturne dediščine so

govorili Jasna Popović, Monika Stobiecka, Frank Rochow in Hanna Mezei. Z obravnavo primerov brutalistične jugoslovanske arhitekture (Popović), saksonske palače v Varšavi (Stobiecka), imperialnih utrd v Krakovu in Lvovu (Rochow) ter sinagog na Madžarskem (Mezei) se riše podoba materialne dediščine kot palimpsesta, v katerega vsak historično specifičen avtoriziran dediščinski diskurz vpisuje svoje vrednote in pomene ter tako definira izkušnjo dediščine in možne interakcije z njo. Kadar te vrednote in pomene konstruira izključno politika in jih mobilizira za doseg specifičnih političnih ciljev – tako Stobiecka – lahko govorimo o »zamišljeni dediščini«.

Na tretjem panelu, naslovljenem Bolečina, a nič več sramu: Dediščinjenje nekdanjih psihiatričnih institucij in institucij za ljudi z oviranostmi (Pain, but shame no more: Heritagization of the former psychiatric institutions and institutions for people with disabilities), smo si ogledali dokumentarni film Amirja Muratovića z naslovom Muzej norosti; filmu je sledila okrogla miza. Z moderatorko Ano Reberc so o filmu govorili režiser, soustvarjalca filma in naslovnega muzeja v kraju Trate, Sonja Bezjak in Rajko Muršič, ter Florian Schwanniger. Ta je predstavil nekdanjo institucijo za ljudi z oviranostmi na gradu Herthheim v Zgornji Avstriji ter dediščinski proces njenega preoblikovanja v sedanji Kraj učenja in spominjanja (Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim), saj pripoved dokumentarnega filma poudarja vrednato deinstucionalizacije, ki jo zagovarjajo njegovi ustvarjalci. Film o institucionaliziranem življenju ljudi z oviranostmi na gradu Cmurek ne razdvaja od družbenega in kulturnega življenja lokalnega okolja. Namesto tega ustvari celovito podobo kraja Trate in se pri tem dotakne vprašanj obrobnosti in središčnosti ter načinov razumevanja, spominjanja in dediščinjenja težke preteklosti. Udeleženske in udeleženci okrogle mize so poudarili emancipatorni potencial težke zgodovine. Ta namreč v procesih dediščinjenja (ustvarjanja muzejskih pripovedi) postaja sredstvo ozaveščanja in izobraževanja javnosti ter osvobajanja ljudi z oviranostmi, pri tem pa se na različne načine ukoreninja v socialne konstrukcije lokalnega okolja.

Z vprašanji socialne konstrukcije kraja, navezanosti na kraj in krajino ter krajevno specifičnega socialnega spomina v kontekstu (prisilnega) preseljevanja so se ukvarjale tudi raziskovalke, ki so svoje prispevke predstavile na panelu, naslovljenem (Trans)nacionalna dediščina ((Trans) national heritage). Neža Čebren Lipovec (ki je poudarila pomen participativnega raziskovanja dediščine v Severni Istri), Anja Moric in Katja Hrobat Virloget so poudarile povezavo med dediščinjenjem in identifikacijskimi procesi ter pokazale, da je dediščina lahko tudi orodje izražanja manjšinskih identifikacij. Navkljub svoji transnacionalni naravi je dediščina migracij pogosto obravnavana v okvirih nacionalne države. Ta pa se ne more izogniti praksam izključevanja in utišanja, kot je izključitev Kočevarjev iz slovenske emigracije (Moric) ali utišana dediščina

1 Intervju z njim si lahko preberete v tej številki *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*.

italijanskih pregnancev iz Severne Istre (Hrobat Virloget). Na problematičnost binarnosti med državo izvora in državo naselitve v študijah migracij opozarja tudi Martina Bofulin. Kitajske restavracije, s katerimi se raziskovalno ukvarja, tako razume kot transnacionalne in translokalne prostore, v katere se vpisujejo različni socialni odnosi in s pomočjo katerih je te odnose mogoče tudi raziskovati.

Na procese utišanja, (re)apropriacije in (re)prezentiranja dediščine opozarjajo tudi raziskovalke in raziskovalci, ki so nastopili na panelu o procesih dediščinjenja v umetnosti in turizmu (Art, tourism and heritage). Dediščina je vedno znova iznajdena s procesi prisvajanja različnih akterjev z različnimi interesi. O tem pričajo najrazličnejši primeri, kot je kvirovska reinterpretacija nacionalne dediščine (Ivo Strahilov), ponovna oživitev Prokofjevih oper kot ustvarjanja kontinuitete med rusko vojno preteklostjo in vojno sedanostjo (Magdalena Marija Meašič) ter apropiacija socialistične preteklosti v primeru slovenskih in bosansko-hercegovskih nacionalnih parkov (Mateja Habinc). Z vprašanjem apropiacije dediščine je tesno povezano tudi vprašanje upravljanja z dediščino, o katerem je v zgodovinski perspektivi govorila Renata Komić Marn. Pri tem ne gre zanemariti niti folklorizacije in turistifikacije dediščine (Marjeta Pisk in Mateja Habinc). Folklorizacijo lahko razumemo kot politizirano rabo tradicije (Habinc). Kot pokaže Marjeta Pisk na primeru črnomaljskega Jurjevanja, se v procesu folklorizacije nekdanji simbolni kapital določenih šeg spreminja v ekonomskega. Običaji, kot je Jurjevanje, tako postanejo »zgolj« uprizorjanja in reprezentacije. Nosilci dediščine ob tem postanejo člani folklornih skupin, ki svojo vlogo »odigrajo« v uprizoritvah dediščine.

Prispevki naslednjega panela, naslovljenega Postsocialistična zapuščina onkraj očitnega (Post-socialist legacies beyond obvious), so odpirali vprašanja o tem, kako so se specifične socialistične vrednote materializirale v arhitekturi in kako se transformirajo v postsocializmu, ko postanejo »nezaželeni relikti socializma« (Sonja Lončar in Jasna Galjer). Na povsem drugačne relikte socializma je opozorila Nina Vodopivec, ki je predstavila (nekdanje) tekstilne delavce in delavke kot akterje v procesu dediščinjenja (nekdanjih) tovarn kot krajev solidarnosti in produkcije znanja. Poudarila je pomembnost participativnih pristopov in nediskurzivnih praks spominjanja v procesu raziskovanja alternativnih in (pogosto utišanih) procesov dediščinjenja. Participativne pristope in njihove potencialne pri preučevanju socialnih zaznav madžarskega mesta Szentendre je predstavil Patrik Mravik, Ioana Baskerville pa je primerjala živeto dediščino in muzealizirano dediščino na primeru zimskega maskiranja v Romuniji ter opozorila na ustvarjanje etničnega Drugega v procesu muzealiziranja dediščine.

Prispevki sedmega in zadnjega panela, naslovljenega Politike dediščine (Politics of heritage), so pokazali, kako so dediščinski procesi pogosto povezani s političnimi projekti ali so od njih odvisni. To se npr. v Novi Gorici kaže v vse-spolni prepletenosti dediščinskih diskurzov s političnimi in strokovnimi (Jasna Fakin Bajec). V Transilvaniji npr. so iz mnoštva konstrukcij krajine oddvojene tiste, ki so skladne z idejo evropske identitete tega območja, ter nato selektivno konstruirane kot dediščina (Elena-Maria Cautiș). Hanna Schreiber in Julia Krzesicka politizacijo v okviru Unesca vidita kot nujno za doseganje konsenza, preseganje birokratskih pravil ter upoštevanje različnosti političnih, socialnih in ekonomskih razmer posameznih držav. Janine Schemmer je obravnave težke politične preteklosti predstavila z multimodalnimi in umetniškimi pristopi muzeja Slovensko multimedialno okno (SMO) v Benečiji. Poudarila je, povzemajoč antropologinjo Anno Tsing, da je obrobnost (tudi obrobnost Srednje in Vzhodne Evrope) mesto, s katerega najlaže opazujemo nestabilnost socialnih kategorij.

To so prepričljivo pokazale tudi govorke in govorci na konferenci. Njihovo raziskovalno delo namreč na različne načine ilustrira spremenljivost in odvisnost družbe od tega, kar v določenem zgodovinskem trenutku razumemo kot vredno ohranitve in torej konstruiramo kot dediščino. Pri tem se ne smemo ustaviti le pri splošni socialno-konstruktivistični ideji o tem, da so socialne kategorije – med katere sodi tudi dediščina – rezultat družbenih procesov in pogajanj in zato neizogibno vpete tudi v vsakokratna razmerja moči. Treba je odpreti prav mehanizme, ki botrujejo procesom socialne konstrukcije dediščine. To pa pomeni, kot so ponazorile govorke in govorci, konceptualiziranje dediščine onkraj okvirov nacionalne države, odstiranje mehanizmov, zaradi katerih nekatere naracije preteklosti izpadejo iz dediščinskih procesov, ter raziskovanje nediskurzivnih praks spominjanja preteklosti in upomenjanja krajin in krajev, tudi s pomočjo alternativnih in participativnih pristopov. Pripoved (o) preteklosti je vedno del zgodovinsko specifičnih hegemoničnih diskurzov. Ti diskurzi so torej vpisani v vse, kar danes razumemo kot dediščino. Kot so pokazale nekatere raziskovalke in raziskovalci, pa so v nekaterih primerih v dediščino vpisane ne samo sedanje, temveč tudi pretekle hegemonije. Dediščino lahko torej razumemo ne le kot rezultat sedanjih, temveč tudi (dis)kontinuiranega sosledja in prepletanja preteklih dediščinskih procesov. Preučevanje dediščine (in zgodovine dediščine) je torej lahko bogat vir uvidov v zgodovinske reze in paradigmatske spremembe. V tem procesu pa lahko Srednja in Vzhodna Evropa (tudi zaradi svojega disonantnega dediščinjenja zapuščine socializma) odigrata središčno vlogo.